

CAUZE PRIVIND SFÂRȘITUL ENEOLITICULUI ÎN ZONA LITORALULUI VEST-PONTIC. AȘEZAREA DE PE INSULA „LA OSTROV”, LACUL TAȘAUL (NĂVODARI, JUD. CONSTANȚA)

Valentina VOINEA

Progresele înregistrate în ultimele decenii în domeniul cercetării interdisciplinare și-au pus amprenta și asupra metodelor de investigare și interpretare arheologică. Nu e de mirare cum tema catastrofelor naturale, relatată metaforic de mituri străvechi, revine în atenția cercetătorilor după ce, mult timp, a fost considerată drept o interpretare naivă a unei literaturi fantastice¹.

În acest context, cauzele care au determinat sfârșitul civilizației străvechi Gumelnița ne apar mult mai complexe decât s-a crezut inițial, ipoteza pătrunderii violente a unor triburi nord-pontice² fiind, astăzi, contestată. Mai mult decât oricare altă regiune, zona litoralului vest-pontic impresionează atât prin

¹ Controversele cu privire la amploarea și durata transgresiunii neolitice în Marea Neagră sunt departe de a fi rezolvate; teoriile variază de la ipoteza deluviană, propusă de geologii W. Ryan și W. Pitman în lucrarea *Noah's flood: the new scientific discoveries about the event that changed history* (1998), susținută, de curând, și de P. Dimitrov (DIMITROV P., 2003), la ipoteza unor modificări geomorfologice lente, accelerate doar în ultimul mileniu datorită factorului antropic (GENOV I., PEYCHEV V., 2001). În articolul-manifest *Use of systematic, Paleoflood and Historical Data for the Improvement of Flood Risk Estimation. Review of Scientific Methods*, mai mulți cercetători au subliniat necesitatea imperativă a realizării unui proiect amplu care să permită prelucrarea sistematică a ultimilor date obținute de cercetările interdisciplinare – geologice, hidraulice, palinologice, malacologice etc. – cu privire la evoluția climatică și la modificările geomorfologice produse de-a lungul Holocenului (BENITO G. *et alii*, 2004). Altfel, prezentarea trunchiată, parțială a investigațiilor, riscă să denatureze, tot mai mult, adevărul științific.

² În 1981, P. Roman scria: *În jumătatea estică a Munteniei și în Dobrogea, iar la sud de Dunăre până spre Varna în parte peste un fond Cernavodă I, în parte peste un gol rezultat din dislocarea acestor ultime populații* (s.n.), s-a produs sedentarizarea triburilor pătrunse odată cu mișcarea Usatovo, din care a rezultat o cultură nouă ce a primit numele după o altă așezare reprezentativă de la Cernavodă (II), aflată pe un teren jos, în apropierea Dunării (ROMAN P., 1981, p. 40). E. Comșa considera că lipsa așezărilor gumelnițene târzii în zona litoralului s-ar putea explica prin pătrunderea triburilor nord-pontice care au dislocat și asimilat comunitățile locale. (COMȘA E., 1991, p.174).

descoperirile funerare spectaculoase de la Varna (MACHT 1988; LE PREMIER OR, 1989), Durankulak (DURANKULAK, 2004) și Devnia (TODOROVA H., 1971a), cât și prin dispariția rapidă a înfloritoarelor așezări eneolitice, fără metamorfozări culturale atât de obișnuite în alte regiuni. Ce anume a dus la sfârșitul acestor comunități înfloritoare și cum a influențat, ulterior, dispariția lor evoluția comunităților gumelnițene din regiunile învecinate ?

Anterior prezentării datelor referitoare la sfârșitul eneoliticului în regiunea amintită, considerăm oportună realizarea unui studiu de caz – analiza ultimului nivel de locuire din așezarea gumelnițeană de pe insula „La Ostrov”, lacul Tașaul (Năvodari). Deoarece descoperirile recente din acest punct au fost descrise în rapoartele preliminare (MARINESCU-BÎLCU S. *et alii*, 2000-2001, VOINEA V., 2001), ne vom opri, în continuare, doar asupra aspectelor legate de ultimul nivel eneolitic.

Chiar dacă apele lacului au distrus o mare parte din așezare, stratigrafia surprinsă cel mai bine pe latura de nord-vest a insulei ne oferă indicii importante privind sfârșitul locuirii. În secțiunea Sa (8 sectoare de 4 x 4 m, 128 mp.), sub nivelul vegetal, a cărui grosime nu depășește 0,30 m, s-a descoperit un strat compact de pietre, dispuse haotic (Fig. 1), fără să se contureze fundații ca în cazul construcțiilor de la Durankulak (DIMOV T., 2003). Blocurile de piatră se regăsesc pe toată suprafața insulei, fiind prezente și în sondajele Sβ, Sγ și Sδ (Fig. 2). De aceea, excludem posibilitatea unei acțiuni antropice care să fi dus la formarea acestui strat. În urma analizei sedimentologice, C. Haită a ajuns la următoarea concluzie:

Matricea siltică a nivelului cu elemente de bolovăniș corespunde unei acumulări naturale, într-o altă perioadă de ridicare a nivelului lacului Tașaul. Ceea ce nu se poate spune foarte precis este cărui moment cronologic îi corespunde. (HAITĂ C., 2000 – 2001, p. 152).

Poziția stratigrafică a acestui strat de pietre ne sugerează un moment apropiat abandonului deoarece blocurile de piatră acoperă *direct* ultimul nivel de locuire. Astfel, vase întregibile, sparte *in situ* sau chiar întregi s-au descoperit pe toată suprafața cercetată, sub și printre blocurile de piatră (Fig. 3 – 4).

Ultimul nivel de locuire, cu textura unui strat inundat,³ impresionează prin bogăția și diversitatea materialului arheologic (Fig.5 - 6):

- lame, burine, gratoare, microlite, toporașe, dălțițe de silex, șist, ancoră și greutate pentru plase de pescuit tăiate din calcar;
- ace, împungătoare, dălțițe, lustruitoare, fusaiole de os, mânere de corn;
- fusaiole, greutate, stecurători de ceramică;
- împungătoare de cupru;
- mărgel de os, piatră sau din scoici perforate;
- idoli de os cu partea superioară rectangulară și idoli de tip *en violon*.

Piese prezintă stadii diferite de prelucrare și uzură: nefinisate, întregi sau în stare fragmentară, cu puternice urme de uzură, arse.

³ În studiul sedimentologic, C. Haită nota: *O ultimă etapă în evoluția insulei are loc după abandonul așezării și începe prin acumularea nivelului cu frecvente fragmente ceramice; acestea prezintă un aspect rulat, iar matricea lor sedimentară are caracteristicile unor transformări în stare umedă. (HAITĂ C., 2000-2001, p.152)*

Material ceramic descoperit în acest nivel își găsește cele mai bune analogii în nivelurile Gumelița A2 final de la Hârșova și Carcaliu: străchini cu marginea înclinată spre interior (LĂZURCĂ E., 1984, pl. VI / p. 431), platouri mari (HAȘOTTI P., 1997, fig. 105) castroane de dimensiuni mici, cu umăr carenat sau bombat (HAȘOTTI P., 1997, fig. 102 – 103), vase cu gât înalt, tronconic (LĂZURCĂ E., 1984, pl. IX / p. 434; HAȘOTTI P., 1997, fig. 104), vase de provizii cu umărul bombat și buza scurtă, dreaptă (LĂZURCĂ E., 1984, pl. X / p. 434; HAȘOTTI P., 1997, fig. 103). Alături de decorul tipic gumelnițean (pictura cu grafit) apar, într-un procent scăzut, elemente de tradiție Varna: angoba neagră lustruită - *pseudofirnis* - și decorul tip *Ezerovo* (motive incizate, scrijelate și acoperite cu pastă albă sau roșie, alternând cu suprafețe lustruite). H. Todorova a datat aceste elemente decorative, întâlnite în procent mult mai mare în așezările din regiunea lacurilor Varna – Beloslav, în fazele Varna II c - IIIc (TODOROVA H., 1971b; TODOROVA H., TONČEVA G., 1975, p. 45).

De reținut sunt și câteva elemente decorative folosite atât la sfârșitul fazei Gumelnița A2 cât și în faza Gumelnița B1 / Varna III. Amintim categoria de lux a vaselor bitronconice, cu umărul bombat, pentru decorarea cărora au fost asociate două tehnici: pictura cu grafit – motive organizate în registru, pe gât – și impresiuni sub formă de „paranteze”, dispuse în șiruri orizontale pe partea bombată a pansei. Piese similare celor de la Năvodari (MARINESCU-BÎLCU S. *et alii*, 2000-2001, pl.12 / p. 146), cu sau fără tortițe conice, s-au descoperit în întreg arealul complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI: în regiunea litorală la Kozareva - tell în apropiere de Kableskovo – (GEORGIEVA P., 2003, fig. 4: 1-4 / p. 228), în Tracia Septentrională la Karanovo (HILLER St., NIKOLOV V., 1997, Tafel 137:4, 8), în complexul de vase de la Smjadovo (POPOV N., 1987; MACHT, 1988, Kat. 18 - Abb.4 / p. 86), la Dolnoslav (MACHT, 1988, Kat. 23 – Abb.46 / p.88), la nord de Dunăre, în tell-urile Căscioarele (VOINEA V., 2003, pl.123), Sultana (ANDRIȘESCU I., 1924, pl. XXV, 3-4 / p. 88; pl. XXX-XXXI / p. 95), Pietrele (HANSEN S., DRAGOMAN A., *et alii*, 2005, fig. 19:4 / p. 23), în Dobrogea la Cernavodă (SCHUCHHARDT C., 1924, Abb. 7 / p. 15) ș.a.

Încadrarea cronologică a ultimului nivel inundat în faza finală Gumelnița A2 ne este sugerată și de prezența, în acest strat, a unor importuri Cucuteni tip C – două fragmente ceramice de culoare pământie, cu scoică în pastă, decorate cu „pieptene” (VOINEA V., 2001). După periodizarea propusă de A.Dodd-Oprițescu⁴, importul datează din faza veche când nu apăruse, încă, decorul șnurat, fiind parțial contemporană și cu Cernavodă Ia (DODD-OPRIȚESCU A., 1980, p. 548; 1981, p. 511) Cele mai vechi importuri de acest gen în areal gumelnițean au fost

⁴ Cel mai vechi material ceramic Cucuteni C, descoperit în mediu Cucuteni A4 la Drăgușeni și Fedeleșeni, se caracterizează prin pastă de culoare pământie, amestecată cu scoici pisate, decor striat, realizat cu „pieptene” (o matriță zimțată, posibil margine unei scoici) asociat cu impresiuni. Motivele – festoane, căpriori, ondolații, spirale – acoperă în mare parte suprafața exterioară, în special gâtul și umărul. Începând cu faza Cucuteni AB2 decorul categoriei tip C se simplifică, apar motivele șnurate, butoni *au repoussé*. În faza Cucuteni B asistăm la un proces de „cucutenizare” a ceramicii de tip C: se diversifică degresanții, arderea oxidantă apare mult mai des, iar decorul șnurat evoluează – motivul predominant, căpriorul, fiind realizat în tehnici variate. (DODD-OPRIȚESCU, 1980, p. 548 – 550)

semnalate pe linia Dunării, în nivel Gumelnița A2 final la Carcaliu (LĂZURCĂ E., 1984; 1991)⁵ și în nivel Cernavoda Ia, alături de importuri Cucuteni A4, în tell-ul de la Hârșova (POPOVICI D., HAȘOTTI P., 1988-1989, p. 291; HAȘOTTI P., 1997, p. 128-129)⁶.

În același nivel inundat s-a descoperit un complex cu totul special, unic până în prezent în areal gumelnițean - un mormânt dublu⁷. Groapa acestuia, acoperită de sediment siltic cimentat, perforază nivelul de distrugere al unei locuințe (L.I) din stratul inferior, în umplutură fiind antrenate bucăți de chirpici ars. Situația stratigrafică clară ne determină să atribuim mormântul ultimei secvențe de locuire. Dacă orientarea NNE-SSV o regăsim în majoritatea descoperirilor funerare contemporane, nu la fel de obișnuită a fost dispunerea defuncțiilor:

- primul schelet, în poziție chircit pe partea stângă, avea brațele îndoite, dispuse în fața capului și era așezat peste un pat de pietre (Fig. 7 – 8); în umplutura gropii s-au descoperit fragmente ceramice provenind de la trei vase neîntregibile, o falangă de cal, șlefuită pe o parte, cu urme de ocră roșu, un vârf de silex și un toporaș (MARINESCU-BÎLCU S. *et alii*, 2000-2001, p. 125); conform studiului antropologic preliminar, scheletul a aparținut unui bărbat de peste 60 de ani, de statură submijlocie (BĂLTEANU A.C., 2004-2005);

- al doilea schelet a apărut sub această amenajare de piatră, întins pe spate, cu membrele inferioare îndoite spre dreapta, brațul drept îndoit din cot și ridicat la nivelul feței, brațul stâng întins pe lângă corp (Fig.9); inventar – fragmente ceramice, un vârf, un gratoar și o lamă de silex, o fusaiolă de șist (fragmentară). Umplutura gropii acoperea o altă amenajare, realizată tot din blocuri de piatră, direct peste martorul de șist al insulei (Fig. 10) (MARINESCU BÎLCU S., VOINEA V. DUMITRESCU S., 2003, p.211).

Pentru regiunea litoralului vest-pontic, o înmormântare *intra-muros* a fost semnalată doar în punctul Batareiata (situat la NE de Varna); cu ocazia unor lucrări de construcții s-a descoperit, aici, un mormânt fără inventar, cu scheletul în poziție chircit pe stânga, având capul orientat spre nord (MIRČEV M., 1961, p. 120 – 122). Atribuirea culturală s-a făcut pe baza pieselor descoperite în apropierea mormântului, într-un nivel de distrugere (oase calcinate, chirpici ars); ceramica prezenta analogii cu cea descoperită în orizontul VII/ de la Durankulak, datat în faza Hamangia IV (SLAVCEV VI., 2000-2001, 2003).

Posibil ca mormântul dublu de la Năvodari să nu fi fost singular deoarece, printre resturile faunistice, au fost identificate și oase umane dispartate – 7 fragmente de oase lungi și 2 metapodii, fără conexiune anatomică între ele (MOISE D., 2000-2001, p. 155 – 164).

⁵ E. Lăzurcă a încadrat ceramica Cucuteni tip C în faza veche „fiind decorată numai prin impresiuni cu pieptenele și înțepături, cele cu șnurul lipsind cu desăvârșire” (LĂZURCĂ E., 1984, p. 17)

⁶ La baza nivelului Cernavoda Ia (locuința L.4) s-au descoperit importuri ceramice Cucuteni A3 - A4 și Cucuteni tip C.

⁷ Fiind descoperite în campanii diferite, cele două schelete au fost înregistrate inițial, din prudență, ca M. 1(1999) și M.2 (2002). După demontarea în întregime a celor două amenajări din blocuri de piatră s-a observat că cei doi defuncți au fost depuși în aceeași groapă, într-un mormânt dublu „etajat”.

Lipsa unui nivel de abandon între pietre și stratul inundat, bogăția materialului arheologic dispersat pe toată suprafața cercetată precum și prezența mormântului dublu sugerează părăsirea în grabă a așezării, cauzată, posibil, de o inundare rapidă. În urma forajelor efectuate în zona lacului Tașaul, Daniela Popescu și Caraivan Glicherie au propus următoarea reconstituire a peisajului pentru perioada în discuție:

Nivelul Mării Negre era cu cca 20 m mai coborât decât cel actual. Pe plasamentul actual al lacului Tașaul, râul Casimcea curgea pe o vale adânc incizată, cu versanți abrupti, debușând într-un liman fluvio-marin, barat probabil de un cordon litoral situat mult mai în larg. (...) În perioada 7000 – 3000 are loc o intensă aluvionare a sectorului litoral situat la sud de promontoriul Clisargic, în condițiile creșterii continue a nivelului mării până spre cota actuală. Cordonul litoral era situat, probabil între cele două promontorii, reprezentate astăzi de insulele Ada și La Ostrov, însă la cote mult mai joase (între -15 / -10 m). Râul Casimcea era destul de energic, străpungând bariera litorală de nisip (POPESCU D., GLICHERIE C., 2002-2003, p. 57).

Aceste date vin în concordanță cu analiza ihtiologică realizată pe un lot osteologic prelevat din nivelul inundat: s-a observat că atât numărul de resturi osteologice, cât și dimensiunile indivizilor determinați sunt superioare pentru taxonii de apă dulce. Din totalul de 154,673 kg, estimat pe baza reconstituirii dimensiunilor, 88% reprezintă pești dulcicoli: crap, somn, șalău, biban, știucă de talie medie sau mare (RADU V., 2000 – 2001, p. 167 - 168)⁸. Pescuitul se făcea preponderent în apă dulce, așezarea eneolitică fiind situată, probabil, pe un promontoriu în apropierea gurii de vărsare a râului Casimcea. Creșterea nivelului mării coroborată cu mișcarea pe verticală, de coborâre a blocului tectonic la care s-a adăugat și un aport important de apă din Valea Casimcei - toate aceste transformări geo-morfologice puteau determina inundarea așezării (HAITĂ C., 2000-2001, p. 152).

Aceeași poziție geografică – la gura de vărsare a unui râu, în apropiere de mare - au avut-o majoritatea așezărilor „lacustre”⁹ din regiunea litoralului vest-pontic, datate la sfârșitul eneoliticului și/sau în bronzul timpuriu (după periodizarea bulgară): la vărsarea râurilor Djavolska, Rapotamo, Patovska, Batova, pe valea Kamciei - de la confluența râurilor Louda și Goljama Kamcia, până la vărsarea în mare – și pe valea Provadyska, cea mai populată dintre toate (LAZAROV M., 1993; IVANOV I., 1993; 1994; DRAGANOV V., 1995). Numai o creștere rapidă a nivelului mării ar fi putut determina inundarea simultană a așezărilor eneolitice concentrate pe această vale: Ezerovo I (Gară), Ezerovo II, Strachimirovo 1 (est), Poveljanovo, Morflotte (Varna I) și Arsenală. I. Ivanov înclina să accepte ideea unui cataclism de mare amplitudine care ar fi pus capăt

⁸ Speciile marine – sturioni și dorada – apar foarte rar, pescuitul în mare fiind de mai mică importanță; deoarece dorada este greu de pescuit în mare deschisă, V. Radu sugera o captură a ei pe canalele de vărsare a Casimcei în mare, într-o zonă lagunară (RADU V., 2000-2001, p. 168).

⁹ Cercetările subacvatice întreprinse la Arsenală au demonstrat lipsa de temei a termenului de așezări lacustre; ceea ce s-a considerat inițial ca reprezentând locuințe palafite s-a dovedit a fi în fapt construcții inundate brusc, suprastructura de lemn conservându-se foarte bine în depunerile sedimentare (MARGOS A., 1978; ZMEIKOVA I., 1991; IVANOV I., 1993; LAZAROV M., 1993).

așezărilor eneolitice din zona Varna, aducând ca argumente următoarele elemente: stratul de pietre care suprapune direct piesele eneolitice târzii și prezența polenului în nivelul inundat, acoperit de pietre (IVANOV I., 1989, p. 56).

Când s-a declanșat acest fenomen ?

Conform cronologiei stabilite de cercetătorii bulgari, sfârșitul așezărilor s-ar fi produs la sfârșitul eneoliticului, în faza finală Varna III. Datorită creșterii nivelului mării, zona litorală ar fi fost abandonată timp de peste 200 de ani (4100 – 3850 a.Chr), excepție făcând așezarea târzie de la Sozopol (DRAGANOV V., 1995, p. 236). Confruntând datele C14 publicate pentru așezările „lacustre” (BOJADŽIEV J., 1995, tab. 5 / p. 183) cu tabelul cronologic al eneoliticului din spațiul românesc (BEM C., 2000-2001, p. 44-45, fig. 7 / p. 49) obținem, pentru intervalul 4000 - 3900 cal.B.C., următoarele sincronisme:

Gumelnița A2c – început Gumelnița B1 – Cernavoda Ia – Cucuteni A3 / A4 – Varna III.

Chiar dacă la o primă vedere, sincronisme par imposibile, totuși, o analiză nuanțată a datelor C14, în raport cu importurile ceramice venite din mediu cucutenian (Cucuteni A3 și Cucuteni tip C - fază veche) fac posibil acest raport de contemporaneitate. În timp ce comunitățile gumelnițene din Dobrogea și NE Munteniei păstrau vechile tradiții, materialul ceramic fiind predominant de tradiție Gumelnița A2, în restul Câmpiei Române se observă tot mai mult elemente de factură apuseană (venite probabil din mediu Sălcuța-Krivodol) care determină trecerea spre faza Gumelnița B1. Astfel se explică prezența importurilor Cucuteni A3 atât în nivel Gumelnița A2, la Brăilița, Lișcoteanca (punctele *Moș Filon* și *Movila Olarului*), Rîmnicelu, Cireșu (HARTUCHE N., 1980), Carcaliu (LĂZURCĂ E., 1984; 1991), Hârșova, Târgușor - *Sitorman* (HAȘOTTI P., 1997, p. 101), cât și în nivel Gumelnița B1, la Gumelnița și Căscioarele (DUMITRESCU VL., 1964).

Situația stratigrafică de la Hârșova exclude posibilitatea unor invazii violente; între nivelurile Cernavoda Ia și Gumelnița A2 nu există cezura stratigrafică, primele locuințe cernavodene fiind ridicate peste un strat de nivelare cu ceramică gumelnițeană. La o simplă analiză a artefactelor descoperite în aceste locuințe, tradiția gumelnițeană este evidentă, trădând o coabitare pașnică a celor două comunități.

În zona litoralului vest-pontic nimic nu sugerează o pătrundere violentă a triburilor răsăritene; peste nivelul eneoliticului final (Varna III), inundat în majoritatea așezărilor cercetate, a urmat o perioadă de abandon în care locuințele distruse au fost acoperite de un strat aluvionar, bogat în cochilii marine. În perioada bronzului timpuriu – după periodizarea cercetătorilor bulgari - locuirea a fost reluată, însă, pentru scurt timp, așezările „lacustre” fiind din nou inundate. În intervalul de timp cuprins între sfârșitul eneoliticului și începutul epocii bronzului, prezențele răsăritene din spațiul vest-pontic se rezumă la descoperiri funerare și piese izolate (ISTORIA DOBRUDJA, 1984, p. 57). Situat în zona centrală a Dobrogei, mormântul de la Casimcea (HAȘOTTI P., 1997, p.130-131) jalonează direcția pătrunderilor răsăritene sporadice, dincolo de linia Dunării, spre interiorul Dobrogei și de aici mai departe, până în zona litorală. Dintre descoperirile funerare din regiunea litoralului vest-pontic amintim mormântul

tumular de la Reka Devnia (MIRČEV M., 1961, p.117 – 120) și cele 17 morminte¹⁰ din necropola Durankulak, datate în faza Cernavodă Ic (Renie) / Protojamnaja (DURANKULAK, 2004). Lor li se adaugă alte descoperiri fortuite, incerte – un mormânt tumular la Agigea, un mormânt la Baia-Hamangia (HAȘOTTI P., 1997, p. 131) și alte morminte cu încadrare incertă¹¹ descoperite la Sarichioi (OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU E. și I., 1979).

În timp ce așezările „lacustre” din regiunea Varna au fost inundate, la sud de Burgas, în portul Sozopol s-a menținut o enclavă eneolitică târzie. Investigațiile submarine întreprinse aici au permis reconstituirea configurației terenului – așezarea, datată la sfârșitul culturii Varna III și începutul culturii Cernavoda I (4100 – 3850 BC), era situată în apropierea gurii de vărsare a râului Patovska, într-o zonă mlăștinoasă, unde comunitățile Varna III au putut supraviețui o perioadă mai lungă de timp (LAZAROV M., 1993, p. 10; DRAGANOV V., 1995, p. 236, 239).

Care au fost cauzele acestor mișcări de populații – localnici și alogeni?

Studiile interdisciplinare vin să completeze tot mai mult, ca într-un *puzzle*, tabloul general al modificărilor climatice de la sfârșitul Atlanticului. Intervalul cronologic 6050 – 5600 cal.BP /4100 – 3650 BC s-a caracterizat printr-o încălzire accentuată a climei, cu veri calde și lungi (TOMESCU M., 1998 – 2000, p. 268). Pentru a sublinia amploarea acestor fenomene amintim doar câteva concluzii punctuale privind modificările paleomediului din diferite microregiuni.

În Macedonia Răsăriteană (bazinul Dramei), cele mai scăzute depunerile aluvionare pe râul Xeropotamos au fost înregistrate la sfârșitul neoliticului final și în perioada bronzului vechi, ca urmare a unui deficit de precipitații (LESPEZ L., 2003). Tot pentru Peninsula Balcanică amintim datele palinologice obținute pe sedimente prelevate din două lacuri sub-alpine (altitudine 2320 – 2340 m), situate în Munții Rila (Bulgaria); reținem aceeași aridizare a climei post 6000 BP, procentul de conifere scăzând în favoarea speciilor de foioase (TONKOV S., MARINOVA E., 2005).

La nord de Dunăre, în regiunea Maramureșului (L. Preluca Țiganului, Munții Gutâiului), analizele palinologice indică o expansiune în altitudine a carpenului (*Carpinus*) după 5750 BP, pe fondul unei încălziri climatice (FEURDEAN A., 2005). În zona central-europeană, după perioada de optimum climatic (7500 – 6300 BP) sunt semnalate modificări climatice majore; pe fondul încălzirii climei din perioada 6300 – 6000 BP, limita forestieră în nordul Alpilor Elvețieni atinge altitudinea maximă 2260 m (WICK L. et alii, 2003). Analizele palinologice, malacologice și sedimentologice realizate pentru L. Neuchâtel indică o încălzire accentuată în intervalul 6000 – 5000 BP, asociată cu o creștere a ratei eroziunii (SCHWALB A. et alii, 1998).

Efectele acestei încălziri s-au făcut simțite și în zonele litorale, determinând procesul transgresiunii marine. De aceea, transgresiunea neolitică în bazinul

¹⁰ Mormintele M. 12, M. 15, M. 24, M. 119, M. 128, M. 162, M. 164, M. 166, M. 181, M. 190, M. 448, M. 982, M. 985, M. 99, M. 1028, M. 1061, M. 1126

¹¹ În lipsa unor elemente de datare certă, autorii au încadrat mormintele „într-o cultură de la sfârșitul neoliticului și începutul epocii bronzului” (OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU E. și I., 1979, p. 64)

Mării Negre nu trebuie privită ca un fenomen izolat, evenimente similare, pentru același interval cronologic (6000 – 5500 BP), fiind semnalate în regiuni îndepărtate - în zona litorală a Oceanului Indian (DALONGEVILLE R., PRIEUR A., 1995)¹².

În regiunea litoralului vest-pontic, perioada Atlanticului târziu (6300 – 6000 BP) s-a caracterizat, după cum indică diagramele polinice realizate pentru lacurile Varna, Durankulak, Shabla – Ezeretz, prin restrângerea pădurilor de conifere mixte și extinderea suprafețelor cultivate cu cereale (*Triticum monococcum*, *Triticum dicoccum*, *Triticum aestivum*, *Hordeum vulgare*) (BOZILOVA E., FILIPOVA M., 1991; RYAN B.F., 1997). Degradarea pădurilor mixte de conifere se explică prin extinderea suprafețelor agricole, factorul antropic având un rol considerabil în aridizarea climei (defrișări, culturi repetate în aceeași zonă). De asemenea, influxul salinității sugerează, pentru aceeași perioadă, o creștere a nivelului mării (CHRISTOVA R., 2003, p.40, tab. 1/p. 37).

Chiar dacă problema prezenței peștilor stenotermi și a moluștelor de tip *Spondylus* în Marea Neagră rămâne, în continuare, nerezolvată, datele privind repartiția temporală și spațială a podoabelor de *Spondylus* vin în concordanță cu modificările climatice. Reluând întreaga problematică legată de prezența speciei *Spondylus gaederopus* în Marea Neagră, H. Todorova a subliniat, din nou, amploarea fenomenelor naturale și efectele catastrofale ale acestora asupra comunităților eneolitice din SE. Europei.¹³ (TODOROVA H., 1995, p. 90). Conform autoarei, în prima jumătate a mileniului V a.Chr., țărmul vest-pontic, cu aspect stâncos, precum și apa marină – caldă, bogată în oxigen și cu o salinitate mai ridicată decât cea actuală – constituiau condiții ideale pentru dezvoltarea speciei de moluște *Spondylus*. Ulterior, începând cu 4300 a.Chr. specia *Spondylus* începe să dispară treptat, explicându-se, astfel, raritatea podoabelor de scoici din arealul Gumelnița în comparație cu cele descoperite în necropolele Hamangia (TODOROVA H., 2000). Care ar fi fost cauzele acestei dispariții ? Pe de o parte creșterea rapidă a nivelului Mării Negre, pe fondul încălzirii climatice accentuate, temperatura medie anuală fiind cu 3°C mai ridicată decât cea actuală, a dus la o salinitate mai redusă, pe de altă parte baza stâncoasă a litoralului a fost înnisipată prin depuneri sedimentare importante.

Prin urmare, pătrunderile răsăritene trebuie privite în contextul modificărilor climatice importante de la sfârșitul eneoliticului. Noii veniți au preferat mai întâi stepa dobrogeană, deplasându-se spre sud pe linia Dunării la sfârșitul fazei Gumelnița A2, după cum o dovedesc descoperirile de la Hârșova

¹² Misiunea arheologică franceză condusă de R. Boucharlat a realizat, începând cu 1984, ample cercetări arheologice și interdisciplinare în zona litoralului oriental (Oceanul Indian) al Emiratelor Arabe Unite. În prima perioadă de evoluție a litoralului (6000 – 5500 BP), apele oceanului au invadat zona costieră modificând depozitele fluviale.

¹³ H. Todorova considera că transformările climatice au afectat, mai întâi (1/2 mil. V a.Chr.), sudul Peninsulei Balcanice ocupat de comunități Dimini, Maliq și Dikili Tash – Slatino. În a doua etapă, corespund fazei Varna III (Gumelnița B1 în Muntenia) procesul a fost mult mai amplu - *the catastrophe was of colossal scope* (TODOROVA H., 1995, p. 90) – cuprinzând regiuni întinse din N. Traciei, NE Bulgariei, Muntenia și zona litoralului vest-pontic. Aridizarea climei, creșterea temperaturii, urmată de transgresiunea marină și inundarea zonelor joase de luncă - toate aceste transformări au determinat distrugerea multor așezări eneolitice.

(POPOVICI D., HAȘOTTI P., 1988-1989, p. 293; HAȘOTTI P., 1997). Pătrunderile Cernavodă I au avut loc după sau cel mult în momentul inundării așezărilor din zona litoralului vest - pontic. Dispariția așezărilor din Dobrogea a rupt echilibrul schimburilor culturale, determinând decăderea treptată a vechilor centre gumelnițene din nordul Dunării, aflate în faza Gumelnița B1.

Fenomene similare se petrec și în sudul Dunării, zona Traciei de nord fiind treptat depopulată. În timp ce în vestul Peninsulei Balcanice și în zona Transilvaniei înflorau noi așezări Sălcuța (fazele III –IV) și Bodrogkeresztúr, în Tesalia, Tracia, Muntenia, zona vest-pontică, catastrofele naturale grăbeau sfârșitul culturilor Dimini, Dikili Tash-Slatino, Gumelnița - Karanovo VI. Lor li s-au adăugat pătrunderile de populații străine, migrate în mai multe valuri succesive din zona răsăriteană. Ipoteza unor deplasări de populații este întărită și de descoperirile din Munții Rhodopi – cultura Yagodina, definită pe baza descoperirilor din peșteri, fiind atribuită „*posibil emigranților din Tracia*” (TODOROVA H., 1995, p. 90).

Pe măsură ce arealul gumelnițean s-a restrâns, formele tradiționale (Gumelnița A2) păstrându-se doar la sudul Dunării, cultura Sălcuța s-a extins spre Banat și la est de Olt, direcția schimburilor culturale mutându-se spre vest. Multe așezări sălcuțene datează din fazele IIc și III, perioadă în care civilizația Gumelnița apusese (ȘIMON M., 1989). Coroborând transformările climatice și geo-morfologice cu modificările survenite în relațiile interculturale, găsim o explicație plauzibilă privind sfârșitul civilizației gumelnițene. Deplasarea comunităților spre zona deluroasă și spre vest face ca centrul de „iradiere” culturală să devină complexul cultural Krivodol – Sălcuța – Bubanj; centrul minier de la Ai Bunar decade, impunându-se acum Rudna Glava și zona transilvăneană, ocupată de comunitățile Bodrogkeresztúr. Vechile tradiții „renasc” în mediul sălcuțean, dar formele tradiționale sunt metamorfozate; în locul multitudinii de forme și decoruri, de teme plastice, în locul măiestriei „artistului” care prin minimum de mijloace „însuflețea” opera sa, rămân formele utilitare și imitațiile rigide după un canon.

Departate de a fi dat răspunsuri definitive la o problemă atât de complexă, demersul nostru evidențiază câteva aspecte:

- Modificările climatice produse la sfârșitul Atlanticului au determinat procese în lanț, depășind limitele culturale.

- Tipologia ceramicii, redusă la situri sau microregiuni riscă să ofere o succesiune cronologică eronată. De aceea, se impun reconsiderări de fond ale vechilor periodizări, în concordanță cu datele C14 și importurile ceramice. Contemporaneitatea parțială Gumelnița A2c – Gumelnița B1 - Varna III demonstrează existența mai multor aspecte regionale, cu evoluții distincte în funcție de particularitățile fiecărei regiuni.

- Simbiozele culturale, coabitările pașnice fac tot mai inoperante noțiunile de cultură și fază – stabilite uneori *a priori*, doar pe baze tipologice.

În final, fără teama de a exagera, subliniem necesitatea stridentă a realizării unui proiect amplu de cercetare pluridisciplinară a litoralului vest-pontic, regiunea surprinzând poate cel mai bine transformările generale de la sfârșitul eneoliticului.

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETULUI NR. 1 DESCOPERIT PE INSULA „LA OSTROV” NĂVODARI

Ana-Cezarina BĂLTEANU*

Scheletul studiat în nota de față provine din săpăturile arheologice efectuate „La Ostrov” - Năvodari.

Materialul care ne-a parvenit oferă un grad slab de conservare. Astfel, atât neurocraniul cât și scheletul postcefalic, foarte fragmentate și cu mari discontinuități anatomice, nu au putut beneficia de restaurare și de măsurătorile corespunzătoare. În acest caz, studiul resturilor osoase umane au fost analizate mai mult sub aspect morfologic.

Studiul fragmentelor neurocraniene și de mandibulă

Fragmentele neurocraniene ale acestui schelet prezintă ca o primă particularitate o tăblie osoasă ușor îngroșată.

Fragmentele din *occipital* ne sugerează un os relativ înalt și bombat, care prezintă în sutura „lambdoidă” numeroase oase mici suplimentare („oase inca”). Fața externă a resturilor occipitale oferă impresiuni musculare nucale (ale mușchilor gâtului) destul de evidente.

Fragmentele din parietale precum și singurul fragment din temporal prezintă suturile sagitală și temporo-parietală închise, caracteristică ce ne-a oferit un ajutor în stabilirea vârstei înaintate a subiectului. În plus, fragmentul osului temporal are o apofiză mastoidă dezvoltată (caracter morfologic important în stabilirea sexului).

Fragmentul de mandibulă este prezentat mai ales prin ramul drept al acesteia (compus din ramul orizontal și vertical).

Mandibula este bine dezvoltată, relativ înaltă, cu un menton bine marcat, iar ramul vertical cu gonioane bine schițate, dar nerăsfrânte; prezintă un amestec de elemente predominant mediteranoide cu unele nordoide.

Subiectul, deși în vârstă, nu a avut dinți pierduți în timpul vieții.

Dentiția prezintă oferă, în schimb, un grad de erodare deosebit de accentuat.

Statura și scheletul postcefalic

Scheletul postcranian este și el deosebit de fragmentat, fiind reprezentat prin scheletul membrelor inferioare și superioare, fragmente din osul coxal, coaste, vertebre.

S-a putut aproxima lungimea maximă a femurului drept: 425 mm.

Determinarea sexului evaluat după forma mandibulei și dezvoltarea apofizei mastoide, precum și a altor fragmente de oase lungi cu impresiuni musculare relativ evidente, arată că ele au aparținut unui *bărbat*.

* Centrul de Cercetări Antropologice „Fr. I. Rainer” - Iași

Determinarea staturii s-a putut stabili numai după lungimea femurului și s-a calculat după media celor trei metode (Manouvrier - T = 1,61 m; Bach-Breitinger - T = 1,64 m; Trotter-Glessner - T = 1,62 m), valoarea sa fiind de 1,62 m.

Prin această valoare subiectul studiat se încadrează pe scara Martin în categoria de statură submijlocie.

Date fiind închiderea suturilor craniene și gradul mare de abraziune dentară putem concluziona că subiectul studiat a aparținut unui *matur*, de peste 60 de ani.

În final, deși gradul de conservare nu ne-a permis un studiu antropologic mai detaliat, ne putem exprima că resturile au aparținut unui subiect de *sex masculin*, în vârstă de peste 60 ani, de statură submijlocie, prezentând unele caractere mediteranide.

BIBLIOGRAFIE

- ANDRIEȘESCU I., 1924 - I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, Dacia 1 (1924), p. 51-107.
- BĂLTEANU A.C., 2004-2005 - A.C. Bălțeanu, *Studiul antrologic al scheletului nr.1 descoperit pe insula „La Ostrov”, Năvodari*, Pontica 37-38 (2004-2005).
- BOJADŽIEV J., 1995 - J. Bojadžiev, *Chronology of prehistoric cultures in Bulgaria*, vol. *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology 22 (1995), p. 149 – 192.
- BEM C., 2000 – 2001 - C. Bem, *Noi propuneri pentru o schiță cronologică a eneoliticului românesc*, Pontica 33 – 34 (2000-2001), p. 25 – 121.
- BENITO G. et alii, 2004 - G. Benito, M. Lang, M. Barriendos, M. Carmen Llasat, F. Francés, T. Ouarda, V. Thorndycraft, Y. Enzel, A. Bardossy, D. Coeur, B. Bobée, *Use of Systematic, Paleoflood and Historical Data for the Improvement of Flood Risk Estimation. Rewiew of Scinetifics Methods, Natural Hazards (Special Issue on Strategies and Applications in Natural Hazard Research Using Historical Data)*, vol. 31 (2004), 3, p. 623 – 643.
- BOZILOVA E., FILIPOVA M., 1991 - E. Bozilova, M. Filipova, *Palynological and paleoethnobotanical evidence about the human impact on the vegetation along the bulgarian Black Sea Coast from the Neolithic till the Greek colonisation*, Thracia Pontica 4 (1991), p. 87– 96.
- CHRISTOVA R., 2003 - Rajna Christova, *Biostratigraphical Analysis and Paleocological Conditions in the Bulgarian Black Sea Zone During the Quaternary*, Трудове на Инситута по океанология, 4, Варна (2003), p. 36 – 41.
- COMȘA E., 1991 - E. Comșa, *Ensembles néolithiques près du littoral roumain de la mer Noire*, Thracia Pontica 4 (1991), p. 167 – 176.
- DALONGEVILLE R., PRIEUR A., 1995 - R. Dalongeville, A. Prieur, *Les variations récentes de la ligne de rivage sur le littoral Oriental (Océan Indien) des Émirates Arabes Unis*, vol. *L'Homme préhistorique et la Mer*, Actes du 120e Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques, Aix-en-Provence, 1995, Paris, 1995(1998), p. 115 – 125.

- DIMITROV P., 2003 - P. Dimitrov, *The Black Sea – a Clue to the Secrete of World Flood*, Трудове на Института по океанология, 4, Варна (2003), p. 52 – 57.
- DIMOV T., 2003 - T. Dimov, *Топография, стратиграфия и архитектура на селищата от праисторическата култура Хаманджия в Добруджа*, Dobroudja, 2, Varna (2003), p. 123 – 144.
- DODD - OPRÎTESCU A., 1980 - A. Dodd-Oprițescu, *Considerații asupra ceramicii Cucuteni C*, SCIVA 31 (1980), 4, p. 547 – 557.
- DODD - OPRÎTESCU A., 1981 - A. Dodd-Oprițescu, *Ceramica ornamentată cu șnurul din aria culturilor Cucuteni și Cernavoda I*, SCIVA 32 (1981), 4, p. 511 – 528.
- DRAGANOV V., 1995 - V. Draganov, *Submerged Coastal Settlements from the Final Eneolithic and the Early Bronze Age in the Sea around Sozopol and Urdoviza Bay near Kiten*, vol. *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology, 22 (1995), p. 225 – 241.
- DUMITRESCU VI., 1964 - VI. Dumitrescu, *Considérations et données nouvelles sur le problème du synchronisme des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*, Dacia NS 8 (1964), p. 53 – 66.
- DURANKULAK, 2004 - *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder von Durankulak* (coord. H. Todorova), Teil 1 – Textteil, Teil 2 – Katalogteil, Sofia, 2004.
- FEURDEAN A., 2005 - A. Feurdean, *Holocene forest dynamics in northwestern Romania*, The Holocene, 15 (2005), 3, p. 435 – 446.
- GENOV I., PEYCHEV V., 2001 - I. Genov, V. Peychev, *Holocen sediments from West part of Black Sea*, Трудове на Института по океанология, 3, Варна, p. 29 – 42.
- GEORGIEVA P., 2003 - P. Georgieva, *About the end of the Eneolithic along the West Black Sea Coast*, Dobroudja, 21 (2003), p. 214 – 238.
- HAITĂ C., 2000 – 2001 - C. Haită, *Considerații asupra evoluției Insulei „La Ostrov”, Lacul Tașaul, în perioada locuirii neo-eneolitice, în Așezarea eneolitică de pe insula „La Ostrov”, Lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar – campaniile 1999 -2000*, Pontica 33 – 34 (2000-2001), p. 150 – 154.
- HARTUCHE N., 1980 - N. Harțuchi, *Importuri cucuteniene în mediul culturilor eneolitice din zona Brăilei*, Studii și Comunicări, Focșani, 3 (1980), p. 9 – 25.
- HAȘOTTI P., 1997 - P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Bibliotheca Tomitana I, Constanța, 1997.
- HANSEN S., DRAGOMAN Al. et alii, 2004 - Sven von Hansen, Al. Dragoman, N. Benecke, J. Görsdorf, F. Klimscha, S. Oanță-Marghitu, A. Reingruber, *Eurasia Antiqua*, 10, (2004), p. 1 – 53.
- HILLER St., NIKOLOV V., 1997 - St. Hiller, V. Nikolov, *Karanovo. Die Ausgrabungen im Südsektor 1984 – 1992*, Salzburg – Sofia, 1997.
- ISTORIA DOBRUDJA, 1984 - *История на Добруджа* (coord. A. Fol, S. Dimitrov) vol. I, 1984.
- IVANOV I., 1989 - I. Ivanov, *La nécropole chalcolithique de Varna et les cités lacustres voisines*, vol. *Le premier or de l'humanité en Bulgarie. 5e millénaire*, Paris, 1989, p. 49 – 56.

- IVANOV I., 1993 - I. Ivanov, *À la question de la localisation et des études des sites submergés dans les lacs de Varna*, Pontica 26 (1993), p. 19 – 26.
- IVANOV I., 1994 - I. Ivanov, *Les contacts commerciaux pendant l'époque énéolithique – voies maritimes et voies fluviales*, Thracia Pontica 6 (1994), 1, p. 119 – 124.
- LAZAROV M., 1993 - M. Lazarov, *Les sites submergés le long du Pont Ouest dans le contexte de l'histoire pontique et méditerranéenne*, Pontica 26 (1993), p. 7 – 18.
- LĂZURCĂ E., 1984 - E. Lăzurcă, *Cercetări arheologice în stațiunea neolitică de la Carcaliu*, Peuce 9 (1984), p. 23 – 28.
- LĂZURCĂ E., 1991E. - Lăzurcă, *Ceramica cucuteniană în contextul așezării gumelnițene de la Carcaliu (jud. Constanța)*, Peuce 10, vol. 1 (texte) (1991), p. 13 – 19, vol. 2, pl. I-V.
- LE PREMIER OR, 1989 - *Le premier or de l'humanité en Bulgarie. 5e millénaire* (coord. C. Eluère), Paris, 1989.
- LESPEZ L., 2003 - L. Lespez, *Geomorphic responses to long-term land use changes in Eastern Macedonia (Greece)*, CATENA, An Interdisciplinary Journal of Soil Science – Hydrology, Geomorphology focusing on Geoecology and Landscape, 51 (2003), 3-4, p. 181 – 208.
- MACHT, 1988 - *Macht, Herrschaft und Gold* (coord. A. Fol, J. Lichardus), Ausstellungskatalog Saarbrücken, 1988.
- MARGOS A., 1978 - A. Margos, *Les cités lacustres dans les lacs de Varna et la nécropole de Varna*, Studia Praehistorica 1 – 2 (1978), p. 146 – 148.
- MARINESCU-BÎLCU S. et alii, 2000 – 2001 - S. Marinescu-Bîlcu, V. Voinea, S. Dumitrescu, C. Haită, D. Moise, V. Radu, *Așezarea eneolitică de pe Insula „La Ostrov”, lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar – campaniile 1999-2000*, Pontica 33 - 34 (2000-2001), p. 123 – 170.
- MARINESCU-BÎLCU S., VOINEA V., DUMITRESCU S., 2003 - S. Marinescu-Bîlcu, V. Voinea, S. Dumitrescu, *Năvodari, jud. Constanța*, Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Campania 2002, CIMEC, 2003, p. 210-211.
- MIRČEV M., 1961 - M. Мирчев, *Три погребения от енеолитната епоха*, Известия на варненското археологическо дружество 12 (1961), p. 117 – 125.
- MOISE D., 2000-2001 - D. Moise, *Studiul materialului osteologic de mamifere, în Așezarea eneolitică de pe insula „La Ostrov”, Lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar – campaniile 1999 -2000*, Pontica 33 – 34 (2000-2001), p. 155 – 164.
- OBERLÄNDER - TÂRNOVEANU E. și I., 1979 - E. și I. Oberländer-Târnoveanu, *Așezarea neolitică și necropola de la Sarichioi*, Materiale 13, Oradea (1979), p. 58 – 70.
- POPESCU D., GLICHERIE C., 2002-2003 - D. Popescu, C. Glicherie, *Evoluția zonei Lacului Tașaul în Cuaternarul Târziu*, Pontica 35 - 36 (2002-2003), p. 53 – 59.
- POPOV N., 1987 - Н. Попов, *Колективна находка от глинени съдове от селищната могила край гр. Смядово, Шуменски окръг*, Годишник на музеите от северна България 13 (1987), p. 5 – 14.

- POPOVICI D., HAȘOTTI P., 1988 – 1989 - D. Popovici, P. Hașotti, *Considerations about the synchronism of the Cernavoda I Culture*, Pontica 21-22 (1988-1989), p.291 – 297.
- RADU V., 2000 – 2001 - V. Radu, *Studiul materialului arheoihtologic, în Așezarea eneolitică de pe insula „La Ostrov”, Lacul Tașaul (Năvodari, jud. Constanța). Raport preliminar – campaniile 1999 -2000*, Pontica 33 – 34 (2000-2001), p. 165 – 169.
- ROMAN P., 1981 - P. Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, SCIVA, 32 (1981), 1, p.21 – 42.
- RYAN B.F., 1997 - B.F. Ryan, *An abrupt drowning of the Black Sea shelf*, Marine Geology 138 (1997), p. 119 – 126.
- SCHUCHHARDT C., 1924 - C. Schuchhardt, *Cernavoda eine Steinzeitsiedlung in Thrakien*, PZ 15 (1924), p. 9 – 27.
- SCHWALB A. et alii, 1998 - A. Schwalb, P. Hadorn, N. Thew, F. Straub, *Evidence for Late Glacial and Holocen environmental changes from subfossil assemblages in sediments of Lake Neuchâtel, Switzerland*, Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology, 140 (1998), 1, p. 307 – 323.
- SLAVČEV VI., 2000-2001 - VI. Slavčev, *Четири енеолитни обекта северно от Варна*, Известия на Народния Музей, Варна, 36 – 37 (51 – 52), Varna (2000-2001), p. 135 – 163.
- SLAVČEV VI., 2003 - VI. Slavčev, *Charakteristik der Keramik von Schicht VII aus dem Tell „Die Große Insel” bei Durankulak, Nordostbulgarien*, Dobroudja 21 (2003), p. 145 – 175.
- ȘIMON M., 1989 - M. Șimon, *Așezarea sălcuțeană de la Ostrovul Corbului jud. Mehedinți*, SCIVA 40 (1989), 2, p. 107 – 145.
- TODOROVA H., 1971 а - X. Тодорова, *Късноенеолитният некропол край град Девня-Варненско*, Izvestija Varna 7 (22), 1971, p. 3 – 40.
- TODOROVA H., 1971 б - X. Тодорова, *Псевдофирнисова керамика от енеолитното наколно селище при с. Езерово, Варненски окръг*, Arheologia 2 (1971), p. 66 – 75.
- TODOROVA H., 1995 - H. Todorova, *The Neolithic, Eneolithic and Transitional Period in Bulgarian Prehistory*, vol. Prehistoric Bulgaria, Monographs in World Archaeology, 22 (1995), p. 79 – 98.
- TODOROVA H., 2000 - H. Todorova, *Die Spondylus-Problematik heute*, vol. Karanovo (coord. St. Hiller, V. Nikolov), Wien, 2000, p. 415 – 422.
- TODOROVA H., TONČEVA G., 1975 - H. Todorova, G. Tončeva, *Die äneolithische Pfahlbausiedlung bei Ezerovo im Varnasee*, Germania 53 (1975), p. 30 – 46.
- TOMESCU M., 1998 – 2000 - M. Tomescu, *Holocenul – date cronologice și climatice*, CA(B) 11, partea I (1998-2000), p. 235 – 270.
- TONKOV S., MARINOVA E., 2005 - S. Tonkov, E. Marinova, *Pollen and plant macrofossil analyses of radiocarbon dated mid-Holocene profiles from two subalpine lakes in the Rila Monutains, Bulgaria*, The Holocene, 15 (2005), 5, p. 663 – 671.

- VOINEA V., 2001 - V. Voinea, *Cultura Gumelnița în centrul și sudul Dobrogei*, CD O civilizație necunoscută Gumelnița, CIMEC 2001; <http://www.archweb.cimec.ro/Arheologie/gumelnita>.
- VOINEA V., 2003 - V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița – Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, teză de doctorat (mss).
- ZMEIKOVA I., 1991 - I. Zmeikova, *Certains aspects des problèmes concernant la terminologie, la chronologie et la caractéristique culturelle des palafittes du Bronze Ancien près de Varna, Thracia Pontica 4* (1991), p. 137 – 144.
- WICK L. et alii, 2003 - L. Wick, J.F.N. van Leeuwen, W.O. van der Knaap, A.F. Lotter, *Holocen vegetation development in the catchment of Sägistalsee (1935 m asl), a small lake in the Swiss Alps*, *Journal of Paleolimnology*, 30 (2003), 3, p. 261 – 272.

Fig. 1 – Sα, st. 1 – 4, US. 3001 – 3002 – 3003 – 3004

Fig. 2 - Sδ profilul de NE

Fig. 3 – Sα, st.3, US. 3007

Fig. 4 – Sα, st. 8, US. 1089

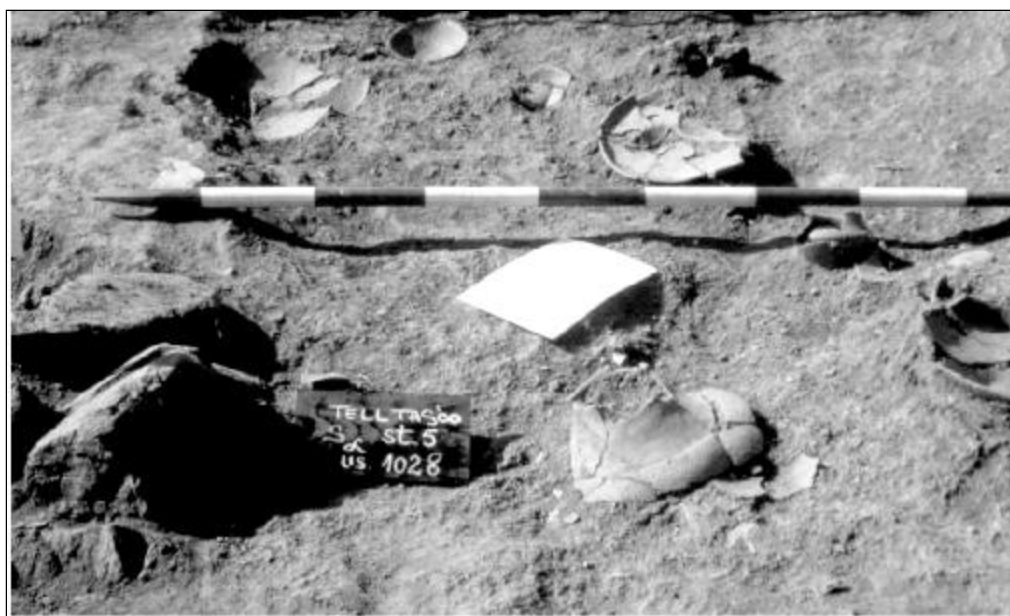

Fig 5-6 – ultimul nivel eneolitic, inundat – Sa, st. 5, US 1028

Fig. 7 – mormântul M. 1 / schelet nr. 1

Fig. 8 – mormântul M. 1, amenajare din blocuri de piatră, sub scheletul nr. 1

Fig. 9 – mormântul M. 1 / scheletul nr. 2

Fig. 10 – mormântul M. 1, amenajare din blocuri de piatră, sub scheletul nr. 2

**CAUSES CONCERNANT LA FIN DE L'ÉNÉOLITHIQUE DANS
LA ZONE DU LITTORAL OUEST-PONTIQUE.
LE SITE DE L'ÎLE „LA OSTROV”, LE LAC DE TAȘAUL
(NĂVODARI, DÉPART. DE CONSTANTZA)**

Résumé

Les recherches récentes effectuées dans le site énéolithique de l'île „La Ostrov” ramènent en discussion des hypothèses plus anciennes concernant les causes qui ont déterminé la fin de l'énéolithique dans la zone du littoral ouest-pontique. Au-delà de l'image simpliste de certaines invasions orientales violentes, les recherches inter-disciplinaires réalisées le long de la dernière décennie viennent dessiner un tableau beaucoup plus complexe où le facteur naturel a joué un rôle décisif. La situation stratigraphique du site énéolithique de l'île „La Ostrov” corroborée par des analyses sédimentologiques, ichtiologiques et par des sondages géologiques faits dans la zone du lac Tașaul mène à ce que tout vienne confirmer l'hypothèse d'une transgression marine assez ample qui aurait pu conduire à la destruction des sites énéolithiques dans l'espace littoral.

Même si les eaux du lac ont détruit une partie importante du site, la stratigraphie, le mieux surprise sur côté nord-ouest de l'île, nous offre des indices importants à l'égard de la fin de l'habitat. Dans la section Sα (8 secteurs de 4x4 m, 128 m.p.), sous la couche végétale dont l'épaisseur ne dépasse pas 0,30 m, on a découvert une couche compacte de pierres chaotiquement disposées (fig.1), sans que l'on puisse tracer des fondaments comme dans le cas des constructions de Durankulak. Les blocs de pierre se retrouvent sur toute la superficie de l'île, étant présents aussi dans les sondages Sβ, Sγ et Sδ (fig. 2). C'est pourquoi on exclue la possibilité d'une action anthropique qui ait conduit à la formation de cette couche, l'hypothèse d'une formation naturelle étant confirmée également par des analyses sédimentologiques. La position stratigraphique de cette couche de pierre nous suggère un moment rapproché à l'abandon parce que les blocs de pierre recouvrent directement le dernier niveau d'habitat. C'est ainsi que l'on a découvert, partout sur la surface examinée, des vases qui on pouvait refaire en entier, cassés *in situ*, ou bien des vases entiers, soit sous les blocs de pierre soit parmi les blocs (fig. 3 – 4).

Le dernier niveau d'habitat, ayant la texture d'une couche inondée, impressionne par la richesse et la diversité du matériel archéologique: lames, burins, grattoirs, microlites, haches, ciseaux en silex, schiste, ancre et poids pour les filets à pêcher taillés en calcaire, aiguilles, perceuses, polisseurs, fuseaux, manches de corne, passoires en céramique, perceuses en cuivre, perles en os, en pierre ou colliers de coquilles perforées, idoles en os ayant la partie supérieure rectangulaire et idoles du type en violon (fig. 5-6). Les pièces présentent des stades différents de production et d'usure: non-façonnées, entières ou fragmentaires, portant de fortes traces d'usure, brûlées.

Le matériel céramique découvert à ce niveau trouve ses meilleures analogies dans les niveaux Gumelnița A2 finale de Hârșova et Carcaliu: écuelle au bord

penché vers l'intérieur, grands plateaux, bols de petites dimensions, à épaule carénée ou bombée, vases à col haut tronconique, vases de provisions à épaule bombée et lèvre courte, droite. À côté de décor du type Gumelnița (peinture avec graphite), il y a aussi, dans une moindre mesure, des éléments de tradition du type Varna: l'engobe noir poli – *pseudofirnis* – et le décor du type *Ezerovo* (motifs incisés, égratignés et recouverts de pâte blanche ou rouge, en alternance avec des surfaces polies). H. Todorova a daté ces éléments décoratifs, retrouvés en proportion beaucoup plus grande dans les sites de la région des lacs Varna Beloslav, dans les phases Varna IIc – IIId.

Il y a à retenir aussi quelques éléments décoratifs utilisés à la fin de la phase Gumelnița A2 ainsi que dans la phase Gumelnița B1/ Varna III. Rappelons la catégorie de luxe des vases bitronconiques, à épaule bombée, pour la décoration desquels on a associé deux techniques: la peinture avec du graphite – motifs organisés en registre, sur le col – et impressions en forme de „parenthèses” disposées en lignées horizontales sur la partie bombée de la panse. Des pièces similaires à celles de Năvodari, avec ou sans anses coniques, on en a découvert dans tout l'espace du complexe culturel Gumelnița – Karanovo VI: dans la région littorale à Kozareva, en Thrace Septentrionale à Karanovo, dans le complexe de vases de Smjadovo, à Dolnoslav, au nord du Danube dans les tells de Căscioarele, Sultana, Pietrele, en Dobroudja à Cernavodă et d'autres.

L'encadrement chronologique du dernier niveau inondé dans la phase finale Gumelnița A2 nous est suggéré également par la présence, dans cette couche, de quelques importations de Cucuteni du type C, fragments céramiques de couleur terreuse, à coquille dans la pâte, décorés de „peigne”. Selon la périodisation proposée par A. Dodd-Oprițescu, l'importation date de la phase ancienne, où le décor cordonné n'était pas encore apparu, étant partiellement contemporaine avec Cernavoda Ia. Les importations les plus anciennes de ce genre dans l'espace Gumelnița ont été signalées le long du Danube, dans le niveau Gumelnița A2 final à Carcaliu et dans le niveau Cernavoda Ia, à côté des importations Cucuteni A4, dans le tell de Hârșova.

Dans le même niveau inondé, on a découvert un complexe tout particulier, unique, jusqu'à présent dans l'espace Gumelnița, un tombeau double. La fosse, recouverte de sédiment silteux cimenté, perfore le niveau de destruction d'une habitation (L. I) de la couche inférieure, dans le remplissage étant entraînés des morceaux de torchis brûlé.

La situation stratigraphique claire nous conduit à attribuer le tombeau à la dernière séquence d'habitat. Si l'orientation NNE – SSO est retrouvée dans la plupart des découvertes funéraires contemporaines, la disposition des défunts n'est pas tout aussi habituelle:

- le premier squelette, recroquevillé sur le côté gauche, avait les bras pliés, devant la tête, se trouvant sur un lit de pierres (fig. 7 – 8); dans le remplissage de la fosse, on a découvert des fragments céramiques, provenant de trois vases non-refaisables, une phalange de cheval, polie sur un côté, portant des traces d'ocre rouge, une pointe de silex et une petite hache; conformément à l'étude anthropologique préliminaire, le squelette a appartenu à un homme de plus de 60 ans, de taille sous-moyenne;

- le deuxième squelette a été trouvé sous ce lit de pierre, étendu sur le dos, ayant les membres inférieurs pliés vers la droite, le bras droit plié du coude et élevé au niveau du visage, le bras gauche longeant le corps; inventaire – fragments céramiques, une pointe, un grattoir, une lame de silex, une fuseau de schiste (fragmentaire). Le matériel de remplissage de la fosse recouvrait un autre aménagement, réalisé toujours en blocs de pierre, à même le schiste de l'île. Il est possible que le tombeau double de Năvodari n'ait pas été le seul, étant donné que, parmi les restes faunistiques, on a identifié aussi des os humains disparates – 7 fragments, 2 d'os longs et 2 metapodes sans connexion anatomique.

L'absence d'un niveau d'abandon entre les pierres et la couche inondée, la richesse du matériel archéologique dispersé sur toute la surface examinée ainsi que la présence du tombeau double suggèrent l'abandon précipité de l'endroit, causé probablement d'une inondation rapide.

A la suite des forages effectués dans la zone du lac Tașaul, D. Popescu et C. Glichierie ont proposé la reconstruction suivante du paysage pour la période en discussion: le niveau de la Mer Noire était de 20 m plus baissé que le niveau actuel et sur l'emplacement actuel du lac Tașaul, la rivière de Casimcea coulait sur une vallée bien creusée. Comme dans le cas d'autres établissements „lacustres” de la zone du littoral ouest-pontique, le site a été situé sur un promontoire, à la proximité de l'embouchure de la rivière à la mer. Ces données concordent également avec les résultats de l'analyse ichtiologique réalisée sur un lot ostéologique prélevé de la couche inondée: la prépondérance des espèces de poissons d'eau douce (88%) suggère la pêche dans les eaux douces, probablement dans les eaux douces de Casimcea et dans la zone d'embouchure lagunaire.

La même position géographique – à l'embouchure d'une rivière, à la proximité de la mer – l'ont eu la plupart des sites „lacustres” de la région du littoral ouest-pontique, datées à la fin de l'Énéolithique et/ou l'âge du Bronze Ancien (selon les périodes établies par les chercheurs bulgares): à l'embouchure des rivières Djavolska, Rapotamo, Patovska, Batova, sur la vallée de Kamcia (à le confluent des rivières Louda et Goljama Kamcia, jusqu'à la mer, ainsi que sur la vallée de Provadyska, la plus peuplée entre toutes. Ce n'est qu'une crue rapide du niveau de la mer qui aurait pu provoquer l'inondation simultanée des sites énéolithiques concentrées dans cette vallée: Ezerovo I (Gare), Ezerovo II, Strachimirovo I (Est), Poveljanovo, Morflotte (Varna I) et Arsenala I. Ivanov était sur le point d'accepter l'idée d'un cataclysme de grande ampleur qui aurait mis fin aux sites énéolithiques de la zone de Varna, tout en mentionnant les éléments suivants: la grosse couche de pierres qui superpose directement les pièces énéolithiques tardives et la présence du pollen dans le niveau inondé et recouvert de la couche de pierre.

Quand ce phénomène s'est-il déclenché ?

Selon la chronologie établie par les chercheurs bulgares, la fin des sites se serait produite à la fin de l'énéolithique, dans la phase finale Varna III. A cause de l'augmentation du niveau de la mer, la zone littorale aurait été abandonnée pour plus de 200 ans (4100 – 3850 B.C.), excepté la site tardive de Sozopol. Confrontant les dates C14 publiées pour les sites „lacustres” avec le tableau chronologique de l'énéolithique de l'espace roumain, nous obtenons pour l'intervalle 4000 – 3900

cal. BC, les synchronismes suivants: Gumelnița A2c – début Gumelnița B1 – Varna III - Cernavoda Ia – Cucuteni A3/A4.

Même si à une première vue, des synchronismes semblent impossibles, pourtant, une analyse nuancée des dates C14, par rapport aux importations céramiques provenues du milieu cucutenien. (Cucuteni A3 et Cucuteni du type C phase ancienne) rend possible ce rapport d'existence contemporain. Pendant que les communautés du type Gumelnița de la Dobroudja et du nord – est de la Muntenie conservaient les vieilles traditions, le matériel céramique appartenant quasi-totalement à la tradition Gumelnița A2, dans le reste de la Plaine Roumaine, on observe de plus en plus des éléments de facture occidentale (venus, probablement, du milieu de Sălcuța-Krivodol) qui conduisent vers la phase Gumelnița B1. C'est ainsi que l'on explique donc la présence des importations Cucuteni A3 tant dans le niveau Gumelnița A2, à Brăilița, Lișcoteanca, Rîmnicelu, Cireșu, Carcaliu, Hârșova, Târgușor – Sitorman que dans niveau Gumelnița B1 à Gumelnița et Căscioarele.

La situation stratigraphique de Hârșova exclut la possibilité des invasions violentes; entre les niveaux Cernavoda Ia et Gumelnița A2 n'existe pas de césure stratigraphique, les premières habitations de Cernavoda Ia étant édifiées sur une couche de nivellement avec de la céramique de Gumelnița. A une simple analyse des objets découverts dans ces habitations, la tradition de Gumelnița est évidente, prouvant une cohabitation pacifique des deux communautés. Dans la zone du littoral ouest-pontique, rien ne suggère une pénétration violente des tribus orientales; après l'énéolithique final (Varna III), inondé dans la plupart des sites examinées, il y a eu une période d'abandon où les habitations détruites ont été recouvertes d'une couche alluvionnaire, riche en coquilles marines. Dans le Bronze Ancien – d'après les périodes établies par les chercheurs bulgares – on a recommencé à y vivre, mais seulement pour quelque temps, car les sites „lacustres” allaient être inondées de nouveau. Dans l'intervalle compris entre la fin de l'Énéolithique et le début de l'Époque du Bronze, les présences orientales de l'espace ouest-pontique se résument aux découvertes funéraires et à des pièces isolées.

Situé dans la zone centrale de la Dobroudja, le tombeau de Casimcea jalonne la direction des pénétrations orientales intermittentes, au-delà de la ligne du Danube, vers l'intérieur de la Dobroudja et d'ici plus loin encore, jusque dans la zone littorale. Parmi les découvertes funéraires de la région du littoral ouest-pontique, nous mentionnons le tombeau tumulaire de Reka Devnia et les 17 tombeaux de la nécropole de Durankulak, datés dans la phase Cernavoda Ic (Renie) / Protoyamnaya. A ceux-ci s'ajoutent d'autres découvertes fortuites, incertaines: un tombeau tumulaire à Agigea, un tombeau à Baia-Hamangia et d'autres tombeaux, difficiles à encadrer, découverts à Sarichioi.

Pendant que les sites „lacustres” de la région de Varna ont été inondées, au sud de Burgas, dans le port de Sozopol, une enclave énéolithique tardive s'est maintenue. Les investigations sous-marines entreprises ici ont permis la reconstruction de la configuration du terrain – la site, datée de la fin de la culture Varna III et le début de la culture Cernavoda I (4100 – 3850 BC) était située à la proximité des bouches de la rivière de Patovska, dans une zone marécageuse, où

les communautés Varna III ont pu survivre une longue période.

Quelles ont été les causes de ces déplacements de populations – indigènes et alloènes ? Les études interdisciplinaires réussissent de plus en plus, comme dans un puzzle, le tableau général des changements climatiques de la fin de l'Atlantique. L'intervalle chronologique 6050 – 5600 cal. BP / 4100 – 3650 BC s'est caractérisé par un réchauffement accentué du climat, avec des étés chauds et longs. Dans la région du littoral ouest-pontique, la période de l'Atlantique tardif (6300 – 6000BP) s'est caractérisée, selon les diagrammes polliniques réalisés pour les lacs de Varna, Durankulak, Shabla – Ezeretz, par la diminution des forêts de conifères mixtes et l'extension de surface cultivée avec des céréales (*Triticum monococcum*, *Triticum dicoccum*, *Triticum aestivum*, *Hordeum vulgare*).

La dégradation des forêts mixtes de conifères s'explique par l'extension des surfaces agricoles, le facteur anthropique ayant un rôle considérable sur le climat de plus en plus aride (défrichements, cultures répétées dans la même zone). Pour la même période, l'influx de la salinité suggère également une hausse du niveau de la mer. Reprenant toute la problématique liée à la présence de l'espèce *Spondylus gaederopus* dans la Mer Noire, H. Todorova a souligné l'ampleur des phénomènes naturels et les effets catastrophiques de ceux-ci sur les communautés énéolithiques du sud-est de l'Europe. Selon l'auteur, dans la première moitié du V-e millénaire av.J.C., le rivage ouest-pontique avec son aspect rocheux ainsi que l'eau de mer (chaude, riche en oxygène, avec une salinité plus élevée que l'actuelle) représentaient des conditions idéales pour l'essor de l'espèce de mollusques *Spondylus*. Ultérieurement, à partir de 4300 av. J.C., l'espèce *Spondylus* commence à disparaître petit à petit, ce qui explique la rareté des bijoux en coquillages de l'espace Gumelnița en comparaison avec ceux qu'on avait découverts dans les nécropoles Hamangia. Quelles auraient été les causes de cette disparition ? D'une part la hausse rapide du niveau de la Mer Noire, sur un fond de réchauffement climatique accentué, la température moyenne annuelle étant de 3°C plus élevée que l'actuelle, a conduit à une salinité plus réduite; d'autre part, la base rocheuse du littoral a été enlisée par des sédiments importants.

Par la suite, les pénétrations orientales doivent être prises en considération dans le contexte des changements climatiques importantes de la fin de l'Énéolithique. Les nouveau – venus ont préféré, d'abord, la steppe dobroudjienne, se déplaçant vers le sud, sur la ligne du Danube, à la fin de la phase Gumelnița A2, comme les découvertes de Hârșova le prouvent. Les pénétrations Cernavoda I ont eu lieu après ou, tout au plus, au moment de l'inondation des sites de la zone du littoral ouest-pontique. La disparition des sites de Dobroudja a rompu l'équilibre des échanges culturels, déterminant peu à peu le déclin des vieux centres Gumelnița du nord du Danube, trouvés dans la phase Gumelnița B1. Au fur et à mesure que l'espace Gumelnița s'est restreint, les formes traditionnelles (Gumelnița A2) se conservant seulement au sud du Danube, la culture Sălcița s'est élargie vers le Banat et à l'est de l'Olt, la direction des échanges culturels se dirigeant vers l'ouest.

Tout en corroborant les transformations climatiques et géo-morphologiques

par les modifications survenues dans les relations interculturelles, nous parvenons à une explication plausible concernant la fin de la civilisation Gumelnița. Le déplacement des communautés vers la zone de colline et vers l'ouest fait que le centre de „rayonnement” culturel devienne le complexe culturel Krivodol – Sălcuța – Bubanji; le centre minier de Ai Bunar est en déclin et on voit s'imposer Rudna Glava et la zone transylvaine occupée par les communautés Bodroghkeresztúr. Les vieilles traditions „renaissent” dans milieu Sălcuța, mais les formes traditionnelles sont métamorphosées; à la place d'une multitude de formes, de décors et de thèmes plastiques, à la place de la maîtrise de „l'artiste” qui „ranimait” son oeuvre par un minimum de moyens, ce qui reste ce sont les formes utilitaires et les imitations rigide suivant un canon.

Loin de donner des réponses définitives à un problème aussi complexe, notre démarche met en évidence quelques aspects:

- Les modifications climatiques produites à la fin de l'Atlantique ont déterminé des processus successifs, dépassant les limites culturelles.

- La typologie de la céramique, réduite aux sites ou micro-régions risque d'offrir une succession chronologique erronée. C'est pourquoi, des revalorisations de fond s'imposent concernant la détermination des périodes, en concordance avec les dates C14 et les importations céramiques. Le fait d'être partiellement contemporaines – Gumelnița A2c – Gumelnița B1 – Varna III – démontre l'existence de plusieurs aspects régionaux, avec des évolutions distinctes, selon les particularités de chaque région. Les symbioses culturelles, les cohabitations pacifiques rendent de plus en plus inopérantes les notions de culture et phase – établies parfois *a priori*, seulement sur des bases typologiques.

En guise de conclusion, sans peur d'exagérer, nous soulignons la nécessité impérieuse de réaliser un ample projet de recherche pluridisciplinaire du littoral ouest-pontique, cette région surprenant le mieux, peut-être, les transformations générales de la fin de l'Énéolithique.